ARALIK - 1978
SAYI: 12 • 15 LİRA

TARİH

VE EDEBİYAT MECMUASI

Türkiye'de 250. yılını bulmuş olan kitap basma tekniğinin kurucusu Macar asıllı bir Müslüman, devrin birkaç aydını ve ileri görüşlü Sadrazamı ile elele vererek taassuba nasıl karşı çıkmışlardı.

İbrahim Müteferrika'nın ilgi çekici hayatı

ESAD SEREZLİ

TÜRK basın ve kültür dünyasında büyük bir ün yapmış olan ve bütün tarihlerimizde «Müteferrika» adı ile tanınan bu zat Macaristanlıdır. 1082 - 1674 de Macaristan'ın Kolujuvar köyünde doğmuştur. Oldukça iyi bir eğitim gördükten sonra Protestan kilisesine girdi. Rahip olacaktı. 1692 de Osmanlı - Avusturya savaşına katıldı ve Osmanlılara esir düştü. İstanbul'a gönderildi. Esir Pazarında satıldı. Fakat kölelik ağır geldiği için Müslüman olup kendini din işlerine verdi. Müslümanlığın birçok ilkeleri zaten onun düşüncelerine uyuyordu. İncelemelerini ilerletti Hatta «Risâle-i İslâmiye» adı altında bir din kitabı yazarak bu yolda kendini tanıttı.

MÜTEFERRİKA ADINI NASIL ALDI?

Zeki, çalışkan müteşebbis gençleri çok seven ve koruyan Sadrazam Nevşehir'li İbrahim Paşa şimdi İbrahim adını almış olan bu genci de korumakta gecikmedi. Onu Bâb-ı Âli'de müteferrik (çeşitli) işleri görmekte olan «Çavuşlar» arasına kaydettirdi. İbrahim böylece -Müteferrika- lakabını alarak İbrahim Müteferrika diye anılmaya başladı. İmzasını da böyle atıyordu. Çok geçmeden Belgrad'a tercüman olarak gönderildi. Kral Rakoçi'nin Osmanlılara sığınarak Türkiye'de kaldığı sırada onun yanına verildi. Birkaç yıl beraber bulundu.

Avrupadaki ilerleyişleri gören ve bilen, sebeplerini de inceliyen Müteferrika'nın kafasında Türkiye'de matbaa kurmak, kitap basmak ve bu yoldan memlekete faydalar sağlamak düşüncesi yer almıştı. Bunu gerçekleştirmek için çareler düşünürdü. Fikrini memleket münevverlerine açıyor, onları aydınlatıyor ve kendilerinden kuvvet almaya çalışıyordu.

SAİD EFENDİ İLE ORTAKLIK

Bir süre önce Yirmisekiz Mehmet Çelebi diye tanınmış Sekbancıbaşı Süleyman Efendi Zade Mehmed Faizi Efendi Fransa'ya elçi olarak giderken oğlu Said Efendiyi de (Said Paşa) yanına almıştı. Uzun zaman Fransa'da kalan ve Avrupadaki gelişmelerin sebepleri arasında özellikle matbaaların sağladığı faydaları da görmüş olan Said Efen-

di de her şeyden önce memleket için matbaanın gerekliliğine inanmıştı. Zekâ, istidat ve kabiliyetini yakından takdir ettiği İbrahim Müteferrika ile birleşerek bu işin başarılabileceğine kanaat getirdi. Babası da bu fikri kabul etmişti. İstanbul'a döner dönmez Müteferrika ile el ele, başbaşa verdi ve hemen harekete geçtiler.

«Vesiletü-t-tabâa» adı altında yazılmış bir risale, daha doğrusu matbaanın faydalarını uzun uzadıya anlatan ve bunun nasıl başarılabileceğini ifade eden ayrıntılı bir rapor her ikisi tarafından Yirmisekiz Mehmed Çelebi aracılığı ile İbrahim Paşa'ya sunuldu. Avrupadaki hareketlere yabancı kalmayan ve onları sırası geldikçe memlekette tatbik etmek isteyen İbrahim Paşa bu müşterek müracaatı çok iyi karşıladı. Maddi, manevi muzaherct vaaddetti. Bununla beraber birçok güçlüklerle karşılaşmak, hatta türlü hadiselere şahit olmak, belki de saldırılara uğramak ihtimali olduğunu, fakat hiç hevesleri kırılmadan çalışmaları gerektiğini söyledi, kendilerini teşvik etti.

SOFTALAR KARŞI ÇIKIYOR

Gerçekten memlekette matbaa açılacağı, kitap basılacağı haberi duyulur duyulmaz «Âlim» kılığında birtakım cahiller «*Memlekette Basmahaneler kurulacakmış, bir Macar dönmesi bu işe önayak oluyormuş. Harfler, kitaplar, kağıtlar basmahanede yerlerde sürünecekmiş. Ayaklar altında kalacakmış. Mushaf-ı Şerif gibi din kitaplarına hiç saygı kalmıyacak, kitap yazanlar, mürekkep yapanlar, kalem, kalemtraş satanlar, divitçiler, hokkacılar, lifçiler, lalcılar, mücellitler ve müzehhipler, hepsi aç, bî-ilaç ve nan-pâreye muhtaç kalacaklar. Bu frenk icadının bu Müslüman memlekete sokulmasına şer'an cevaz yoktur.*» gibi sözler, hatta tehditlerle teşebbüsün önüne geçmeye kalkıştılar. Birçok hattatlar kalem, mürekkep, kâğıt, divit, hokka ve kalemtraşlarını bir tabuta koyarak cenaze alayları düzenlediler.

İlim ve irfan nûrunu memleketin her tarafına yaymak isteyen İbrahim Paşa hocaların bu gürültüsüne, esnafın bu yaygaralarına kulak asmamakla beraber ihtiyatı da elden bırakmadı. Vaktin Şeyhul-islamı Abdullah Efendiyi tenvir etti, elinden bir Fetva aldı, Bab-ı Âli'de

İbrahim Müteferrika

muamelesini tamamlattıktan sonra onunla birlikte Saraya gitti ve Fetva'yı III. Ahmed'e kendi elile sunduktan sonra gerekli Ferman'ı Padişah'tan temin etti. Buna göre Fıkıh, Tefsir, Hadis ve Kelâm kitaplarından başka sözlük, tarih, tıp, hey'et, tabii coğrafya ve meslek kitaplarının basılmasına izin veriliyordu. Konuya gösterilen özeni ifade etmek üzere ayrıca tashih işleri ele alınmıştı. Zamanin ünlü bilginlerinden eski İstanbul Kadısı İshak, Selânik Kadısı Sahip, Galata Kadısı Esat ve Ka-

sımpaşa Mevlevihanesi Şeyhi Musa Efendiler Musahhih olarak tayin edilmişlerdi.

ELLERİ ÖPÜLEN PAŞA

İbrahim Paşa bu fermanı alır almaz Yirmisekiz Mehmet Çelebi'ye haber saldı. Müteferrika ile Said Efendileri huzuruna kabul etti. Her ikisinin de gönüllerini okşayacak sözler söyledikten sonra bütün ümitlerinin kendilerinde olduğunu ilave etti, bol para verdi. Bu manevi ve maddi kuvvet karşısında göğsü kabaran ve gözleri yaşaran Müteferrika sevinç yaşlarile Paşanın elini, eteğini öptü. Bütün tedbirleri almış ve hazırlanmış olan Müteferrika matbaa makineleri ile ustaları, mürettipleri, hurufat ve sair gerekleri temin için geceli gündüzlü çalıştı ve şaşılacak derecede az bir zaman içinde hepsini tamamlamayı başardı. Durum henüz başlıbaşına bir bina kurulmasına elverişli değildi. Sultan Selim civarındaki evinin alt katını matbaa edindi ve makinelerini kurdu. Üst katında büyük bir odayı Musahhihlere ayırdı ve matbaayı işletmeye başladı. Bu matbaada ilk basılan kitap «*Vankulu Sözlüğü*»dür. Bunun basılışının bitiş tarihi (1141-1728) dir.

MESLEK UĞRUNA

Bu tarihten sonra matbaada şu kitaplar basılmıştır:

Kâtip Çelebi'nin Tuhfe-tül-kibar'ı, Sayyah Tarihi tercümesi, Garbi Hint Tarihi, Timur Tarihi, Eski ve Yeni Mısır Tarihi, Gülşen-i Hulefa. Kendisinin telif ettiği *Usul-ül-hikem fi Nizam-ül-ümem, Füyuzat-ı Miknatisiye* ve yine Kâtip Çelebi'nin *Cihanüma'sı Naima* ve *Raşit Tarihleri.*

Müteferrika'nın matbaası Patrona Halil ayaklanmasına, III. Ahmed'in indirilmesine ve İbrahim Paşa'nın öldürülmesine kadar çalıştı. Bu olaylar arasında matbaa da sarsıldı. Fakat Müteferrika teşebbüsü hiçbir zaman elinden bırakmadı, muvaffak da oldu. Ancak eski himaye ve muzahereti görmedi. Nihayet (1158-1745) tarihinde makinelerinin gürültüleri arasında gözlerini hayata kapadı. (*) Vefatı tarihini gösteren kitabenin son mısrası şudur:

Bastı İbrahim Efendi sahn-i Firdevs'e kadem.

Mezar taşında bu mısraın altında rakkamla 1160 yazılıdır. Oysa bu, vefat tarihi değil, taşın dikiliş tarihidir. Vefatın yukarda yazıldığı gibi (1158 - 1745) olduğu birçok tarih kitaplarında açıkça yazıldığı gibi Nevres'in mısraı da Ebced hesabıyle bu tarihi tutmaktadır. ■

(*) İstanbul'da Galata Mevlevihanesi kabristanında yatıyor.

ŞAKACI YENİÇERİ

YENİÇERİ ustalarından biri, bir gece resmi günlere mahsus kalafatını (kavuğunu) giyerek yatağına girmiş. Arkadaşlarından biri sebebini sormuş. Aldığı cevap şu:

— Üç gecedir üstüste rüyamda Yeniçeri Ağasını görüyorum. Gecelik kavuğu ile karşısına çıkmak ayıp oluyor. ■

Gençler yalnızca kaideleri bilirler; fakat yaşlılar istisnaları da bilirler.

OLIVER W. HOLMES